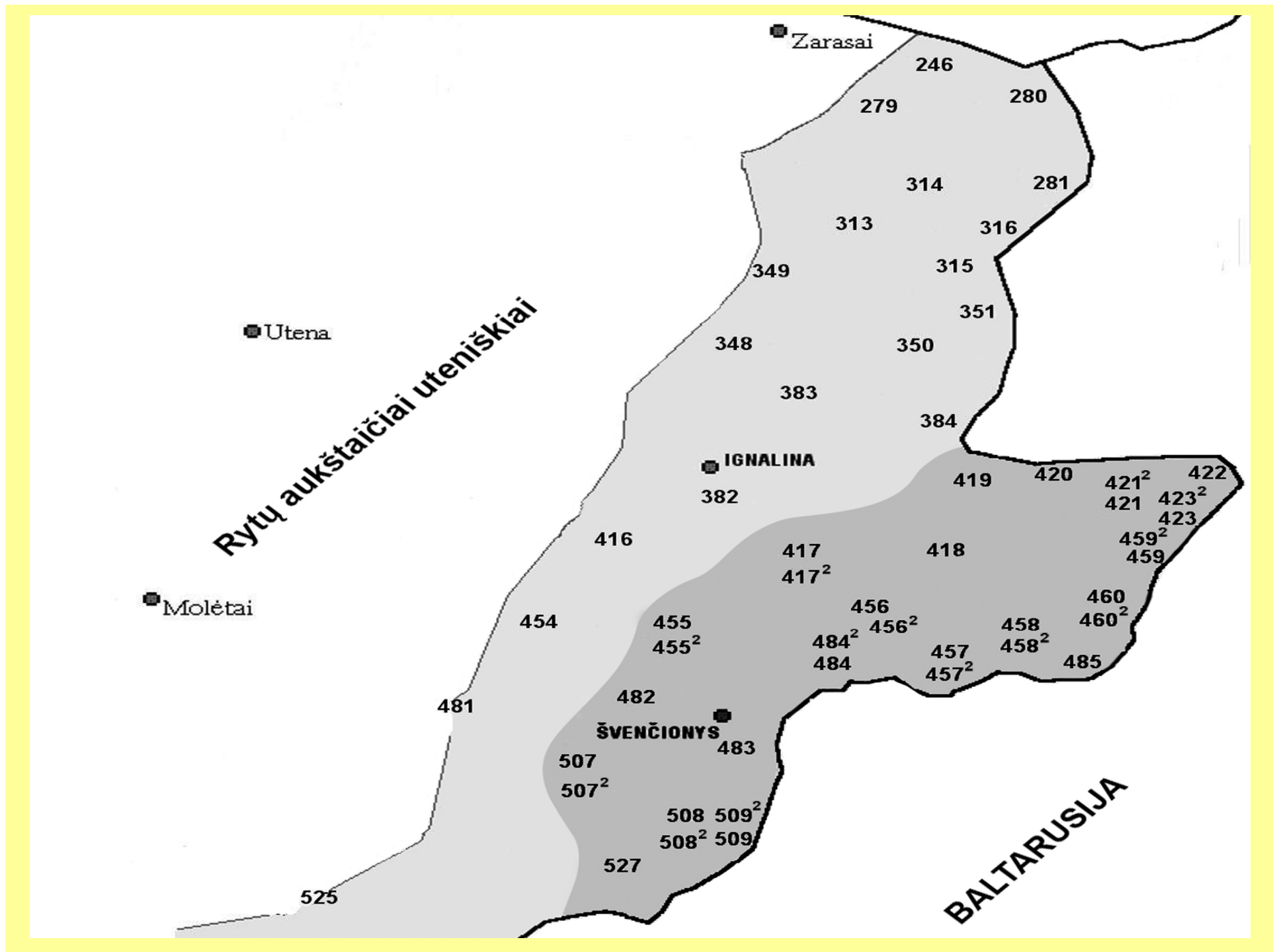

Tarminių nuostatų dinamika rytų ir pietryčių vilniškių arealuose

Jolita Urbanavičienė
Lietuvių kalbos institutas

Šio pranešimo medžiaga surinkta pagal „Sociolingvistinį pateikėjo klausimyną“ (sudarė Laima Kalėdienė ir Daiva Aliūkaitė): užpildyta 120 klausimynų iš 34 punktų, esančių Švenčionių ir Ignalinos rajonuose.

Tyrimo metodas – tiesioginis išsamusis interviu (~1,5 val. trukmės), kurio metu apklausti lietuviškai kalbantys 1–7 informantai, pasirinkti atsitiktinės daugiakopės atrankos principu. Informantai atstovauja trimis kartoms: jaunesniajai (iki 30 m.), vidurinei (31–50 m.) ir vyresniajai (nuo 51 m.)

Tyrimo tikslai:

- 1) ištirti rytų ir pietryčių vilniškių tarmines nuostatas, susijusias su svarbiausiomis kalbinėmis veiklomis: kalbėjimu, rašymu, dainavimu;
- 2) ištirti, kaip vilniškių patarmės plote vertinamas tarmiškai kalbantis žmogus.

Tirtas tarmės požiūriu vientisas plotas, todėl terminas *tarmė* visais atvejais reiškia *rytų aukštaičių vilniškių patarmę*.

Tyrimas aprėpė ne tik diglosijos (bendrines kalbos ir tarmės), bet ir bilingvizmo (kelių skirtingų kalbų) atvejus.

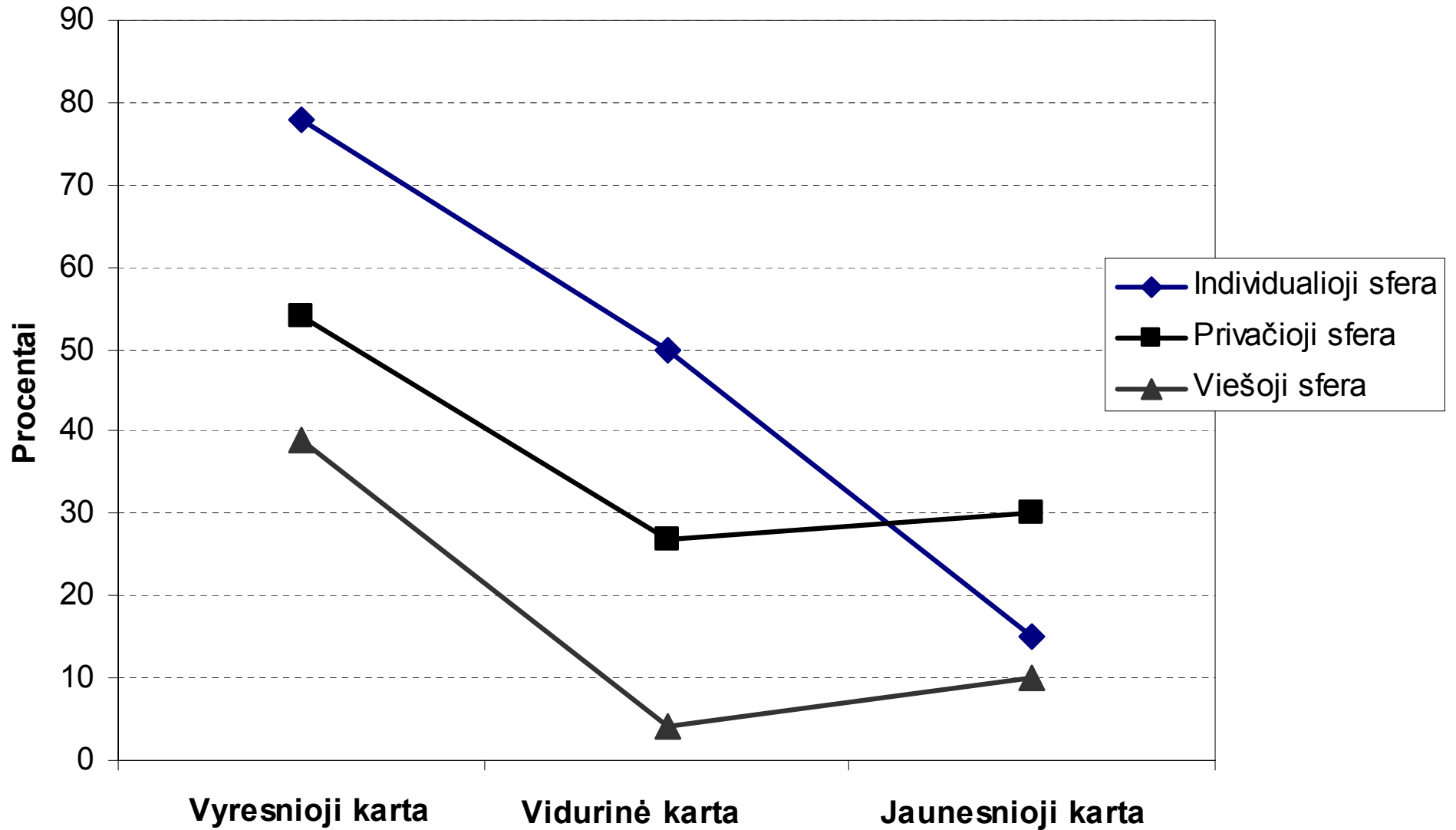
Kalbų vartojimas rytų ir pietryčių vilniškių patarmėje

Kalba, tarmė	Karta	Vartojimo erdvės					
		Individua- lioji erdvė	Privačioji erdvė	Viešoji erdvė			
				Kaimo bendruo- menė	Oficialioji komunika- -cija	Baž- nyčia	Mokyk- la
Vilniškių patarmė	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	
	31–50 m.	+	+	+	+	+	
	Iki 30 m.	+	+	+	+	+	
Lietuvių bendrinė kalba	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	+
	31–50 m.	+	+	+	+	+	+
	Iki 30 m.	+	+	+	+	+	+
Lenkų kalba	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	+
	31–50 m.	+	+	+		+	
	Iki 30 m.		+	+			
Baltarusių kalba	Nuo 51 m.		+	+			+
	31–50 m.	+	+	+			
	Iki 30 m.						
Rusų kalba	Nuo 51 m.		+	+	+		+
	31–50 m.		+	+	+		
	Iki 30 m.	+	+	+	+		
Vokiečių kalba	Nuo 51 m.						+

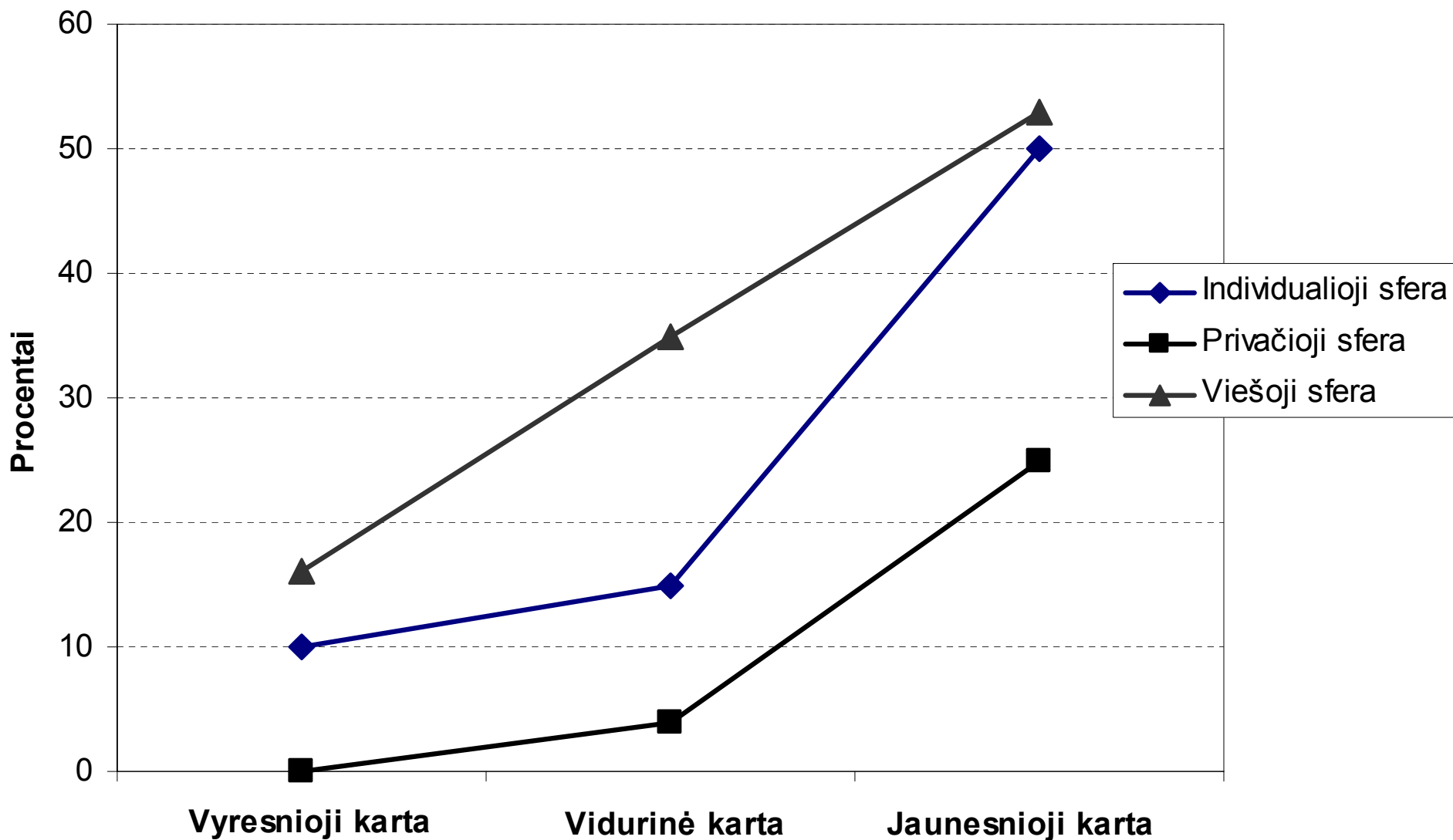
Horizontalusis (arba kiekybinis) rezultatų lygmuo rodo, kad vilniškių patarmė pagal atliekamas funkcijas užima antrąją vietą po bendrinės kalbos – ji nevartojama tik mokykloje kaip mokymosi kalba. Toliau socialinio svorio mažėjimo kryptimi rikiuojasi rusų, lenkų, baltarusių ir vokiečių kalbos.

Kas ketvirtas (25 %) rytų ir pietryčių vilniškių atstovas privačioje erdvėje susiduria su daugiakalbyste.

Tarmė

Bendrinė kalba

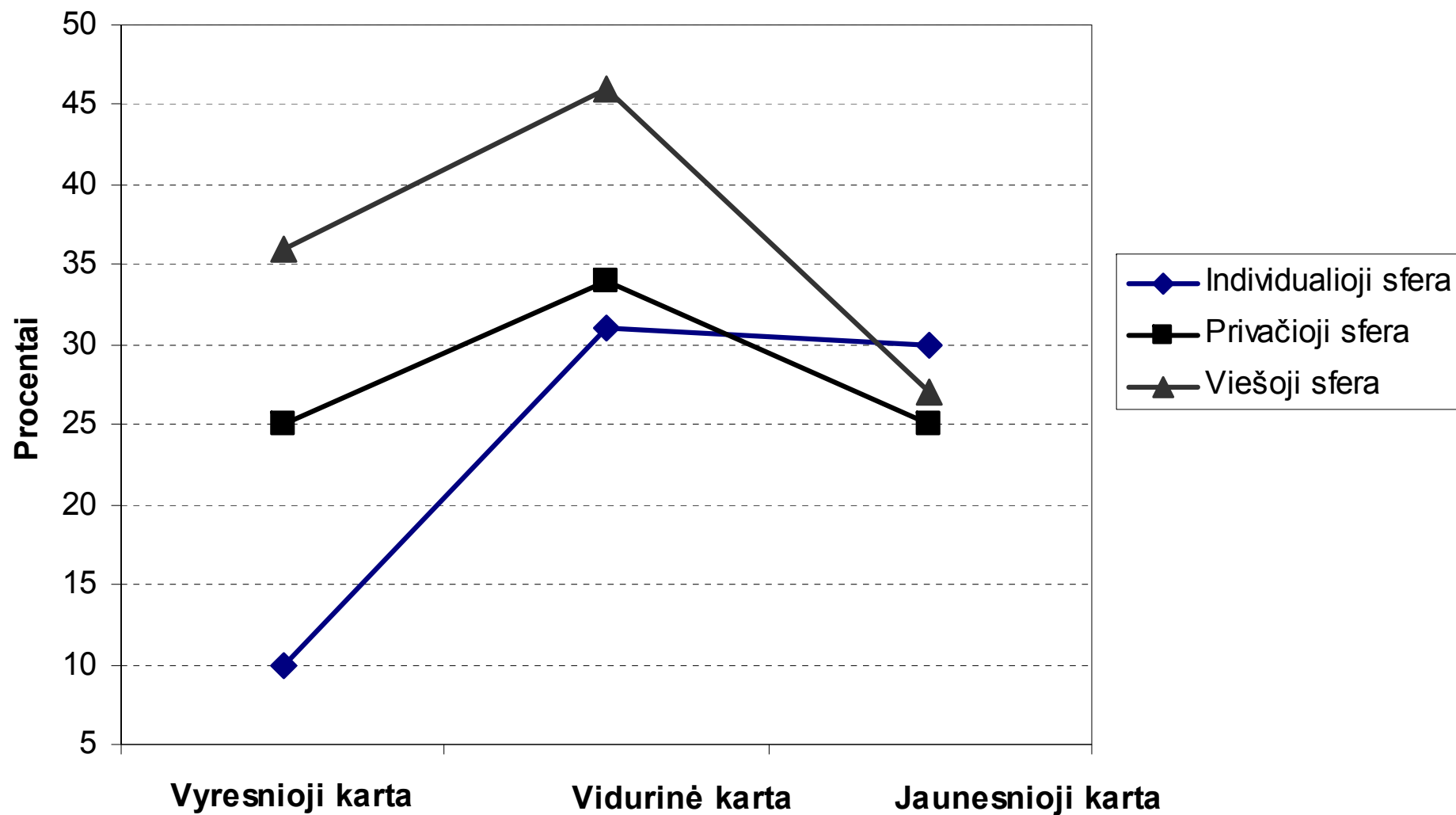
Vertikalusis (arba kokybinis) gautų rezultatų vertinimas rodo tarmės vertės mažėjimą, kuris koreliuoja su informantų jaunėjimu: vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai visose tirtose vartojimo srityse rečiau renkasi tarminį kalbėjimą negu vyresnioji karta.

Daliai informantų būdingas diglosinis bendrinės kalbos ir tarmės vartojimas, kurį suformuoja socialinės kliūtys, pvz.: privačiojoje sferoje – amžius (tėvų – vaikų, senelių – anūkų komunikacija), viešojoje srityje – išsilavinimas, socialinė klasė, socialinis atstumas (pažįstamų – nepažįstamų, oficiali – privati komunikacija).

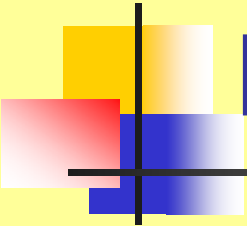
Stipriausia tarmės pozicija yra ne privačiojoje, o viešojoje sferoje – kaimo bendruomenėje.

Tarmė ir bendrinė kalba

Vilniškių tarminės nuostatos: kalbėjimas

Kalbinės atmainos	Privačioji erdvė			Viešoji erdvė		
	Vyresnioji karta	Vidurinė karta	Jaunesnioji karta	Vyresnioji karta	Vidurinė karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	51 %	27 %	45 %	25 %		10 %
Bendrinė kalba	23 %	23 %	15 %	25 %	27 %	20 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	21 %	38 %	30 %	47 %	69 %	65 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba				3 %		5 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, baltarusių kalba					4 %	
Nežino, nesvarbu	5 %	12 %	10 %			

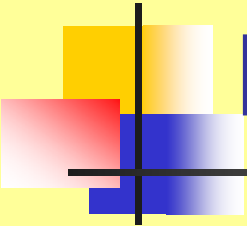

Vilniškių tarminės nuostatos: kalbėjimas privačioje erdvėje

- *Privačioje erdvėje* vyresnioji ir jaunesnioji karta pirmenybę teiktų tarmei, o vidurinė karta – diglosiniam tarmės ir bendrinės kalbos vartojimui.
- Būtina tarminio kalbėjimo šeimoje sąlyga – abu partneriai turi būti tos pačios tarmės atstovai.
- Komunikacijos priemonės pasirinkimą lemia kalbėtojų priklausymas tam tikrai kartai. Kita karta suvokiama kaip socialinė kliūtis, kuri gali lemti standartinio kodo pasirinkimą.
- Vyresniosios kartos informantai pabrėžia tarmės, kaip tėvų kalbos, tęstinumą: „Palieka tėvaj šitą ūturką“ (Šiūlėnai), „Kaip tėvai kalba, taip vaikus moko“ (Šiūlėnai) „Kokiu gimei, tokiu ir liek (lik)“ (Bačkininkai). Jaunesniajai kartai tarminis kalbėjimas yra neatsiejama „buvimo savimi“ dalis.

Vilniškių tarminės nuostatos: kalbėjimas

Kalbinės atmainos	Privačioji erdvė			Viešoji erdvė		
	Vyresnioji karta	Vidurinė karta	Jaunesnioji karta	Vyresnioji karta	Vidurinė karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	51 %	27 %	45 %	25 %		10 %
Bendrinė kalba	23 %	23 %	15 %	25 %	27 %	20 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	21 %	38 %	30 %	47 %	69 %	65 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba				3 %		5 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, baltarusių kalba					4 %	
Nežino, nesvarbu	5 %	12 %	10 %			

Vilniškių tarminės nuostatos: kalbėjimas viešojoje erdvėje

- Nuostatos bendrinės kalbos atžvilgiu išlieka tos pačios („*Gražindamas nieko neišgražinsi*“).
- Tarminio kalbėjimo viešumoje turėtų būti mažiau („*Oficialiai bendrauti tarmė trukdo*“).
- Didžioji dalis informantų mano, kad viešumoje tikėtų kalbėti ir tarme, ir bendrine kalba.
- Tai liudija: 1) paslėptąjį tarmės prestižą, 2) stiprią tarmės poziciją ne tik privačiojoje erdvėje, bet ir viešumoje, 3) viešojoje erdvėje tarmės nevengia visų trijų kartų atstovai.
- Jaunesnioji karta tarminį kalbėjimą vertina palankiau nei jų tėvai.
- Informantai iš mišrių arealų teigia, kad viešumoje tinka kalbėti rusų (3–5 %), baltarusių (4 %) kalbomis.

Vilniškių tarminės nuostatos: rašymas

Kalbinės atmainos	Vyresnioji karta	Vidurinė karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	8 %		
Bendrinė kalba	45 %	31 %	20 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	45 %	69 %	75 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba, baltarusių kalba	1 %		
Bendrinė kalba, rusų kalba	1 %		5 %

- Didžioji dalis informantų mano, kad tarminė rašyba trukdytų suvokti tekstą („*Ne visuose kraštuose tarmiškai supras*“). Tačiau tam tikrose srityse tarminė rašyba galėtų papildyti standartinę, pvz.: regioninėje žiniasklaidoje, vietinių autorių kūryboje.
- Labiausiai standartizuotais laikomi oficialūs raštai (pvz., laiškai), o didžiausia laisvė pasirinkti rašybos formą suteikiama grožinių kūrinių autoriams („*Kap parašysi, tep nesumaišysi*“).
- Vyresniosios ir vidurinės kartos atstovai tarmai priskiria ir pramoginę (juokinimo) funkciją.
- Vyraujanti rašytinė slaviškosios gyventojų dalies kalba – rusų kalba: ji tiktų vietiniams laikraščiams, žinutėms (lotyniškais rašmenimis).

Vilniškių tarminės nuostatos: dainavimas

Kalbinės atmainos	Vyresnioji karta	Vidurinė karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	27 %	8 %	20 %
Bendrinė kalba	15 %	8 %	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	50 %	54 %	65 %
Bendrinė kalba, lenkų kalba	3 %		
Bendrinė kalba, rusų kalba			10 %
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba	2 %	4 %	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, baltarusių kalba		4 %	
Vilniškių patarmė, lenkų kalba, rusų kalba		4 %	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba, baltarusių kalba		4 %	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba, baltarusių kalba		7 %	
Nežino, nesvarbu	3 %	7 %	5 %

- Tarmiškai dainuoti tikėtų 8–27 % informantų. Bendrine kalba dainuotų dar mažiau informantų (8–15 %). Didžioji dalis informantų (50–65 %) dainuotų tiek bendrine kalba, tiek tarmiškai: liaudies dainas – tarmiškai, visas kitas – bendrine kalba.
- Rytų ir pietryčių vilniškių plotą galima apibūdinti kaip daugiakalbį regioną, kuriame, be lietuviškų, dainuojamos dainos slavų – baltarusių, lenkų, rusų – kalbomis. Kai kurios dainos turi kelis variantus, pvz.: lietuvių ir baltarusių kalbomis.
- Vidurinės kartos informantai mano, kad tikėtų dainuoti ne tik lietuvių, bet ir slavų kalbomis (23 %).

Tarmiškai kalbančio žmogaus apibūdinimas

- Svarbiausiu tarmiškai kalbančio žmogaus požymiu vyresniosios (84 %) ir vidurinės kartos (81 %) atstovai laiko vyresnį amžių.
- Jaunesnioji karta mano, kad tarminę kalbėseną lemia pagarba vietinei tarmei bei patriotiškumas.
- Tarmė apibūdinama kaip natūralus, prigimtinis, įprastas kalbėjimas („Pripratęs negali keisti“, „Turi savo kalbą“, „Tarmiškai kalbam iš įpratimo, taip lengviau“).
- Dalis informantų akcentuoja, kad tarmės neįmanoma išmokti dirbtinai, iš patriotinių paskatų: „Žmonės bando [kalbėti ne tarmiškai], bet nesigauna (nepavyksta)“ (Ceikiniai), „Dirbtinai neišeis [kalbėti tarmiškai]“ (Navikai), „Tai tik veidmainiavimas, bandymas prisitaikyti“ (Kretuonys).

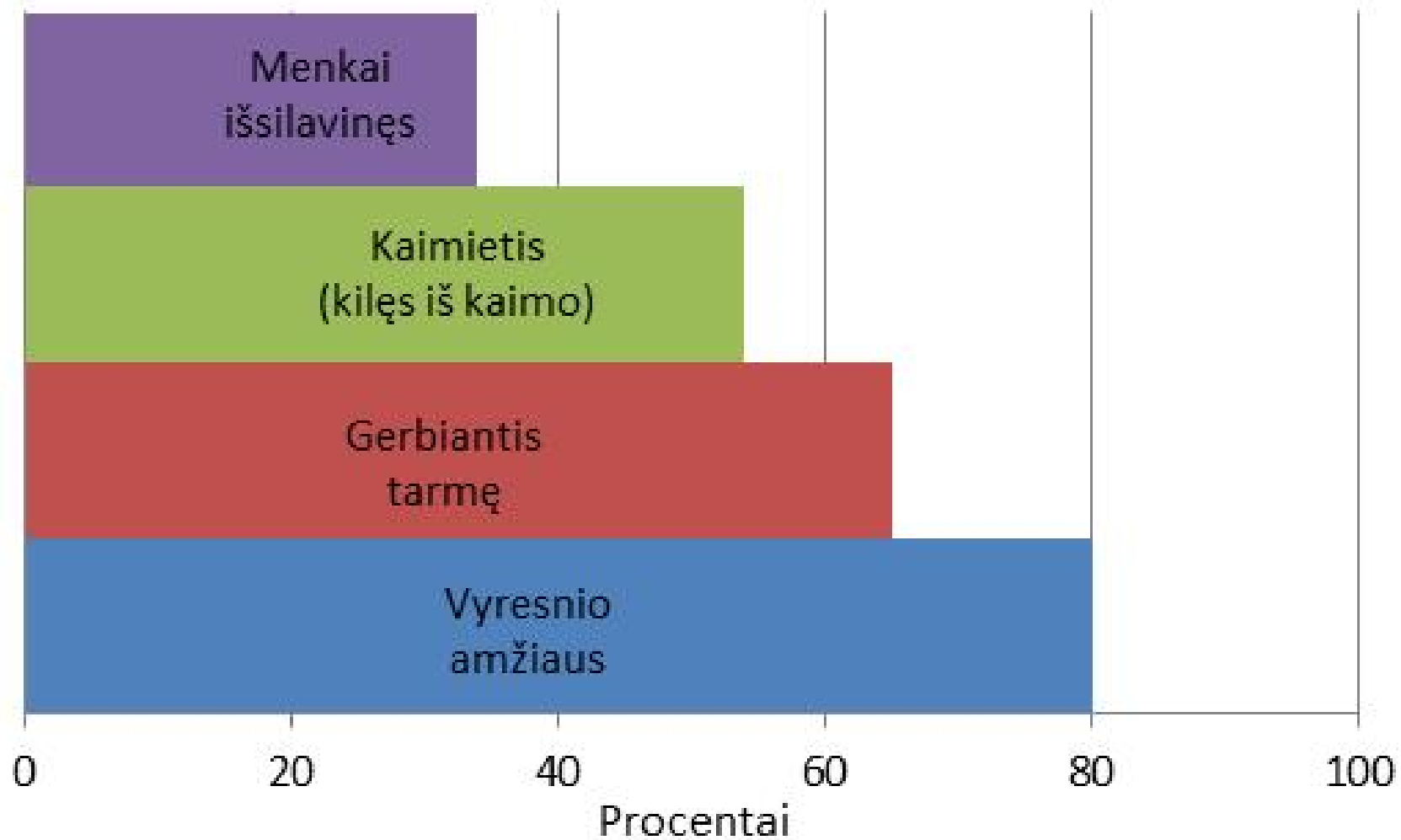
Tarmiškai kalbančio žmogaus apibūdinimas

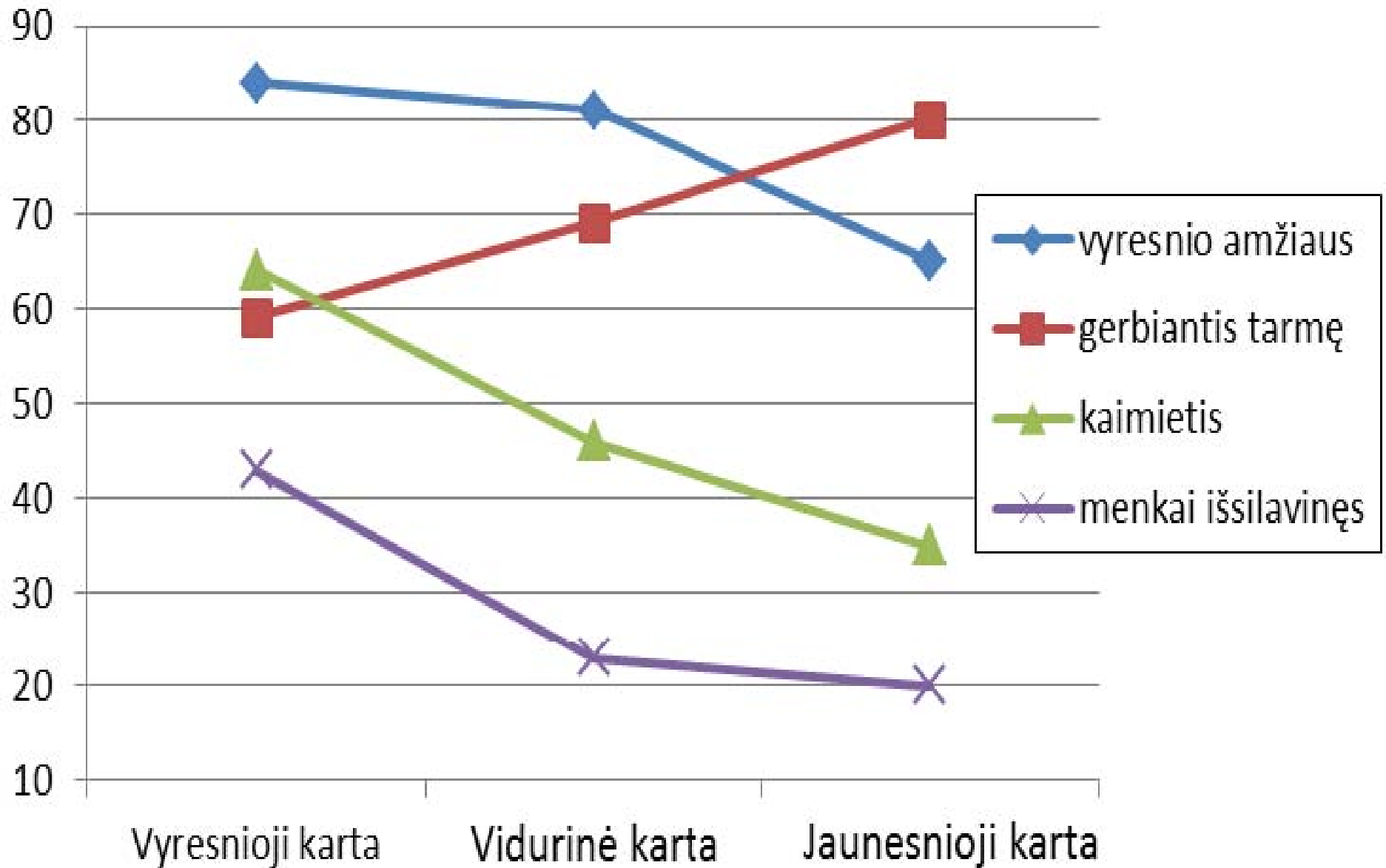

- Dar vienas tarmiškai kalbančio žmogaus požymis – lokalinė, regioninė priklausomybė.
- Apibūdinimo „kaimietis“ dėl neigiamos konotacijos vengiama – tarmiškai kalbantis žmogus apibūdinamas kaip „kilęs iš kaimo“ arba „gyvenęs šitame krašte“.
- Tarmiškumas mažiausiai asocijuojasi su menku išsilavinimu.
- Kuo jaunesnis informantas, tuo rečiau pritaria neigiamam tarmiškai kalbančio asmens apibūdinimui.

Žmogus, kalbantis tarmiškai, yra:

Žmogus, kalbantis tarmiškai, yra:

Išvados

- Pagrindinių kalbinių veiklų (kalbėjimo, rašymo, dainavimo) tyrimas parodė, kad rytų aukštaičiai vilniškiai pirmenybę teikia diglosiniam tarmės ir bendrinės kalbos vartojimui. Šioms atmainoms priskiriamos skirtingos funkcijos: tarmiškai tinka kalbėti privačioje erdvėje ir kaimo bendruomenėje; rašyti vietinių autorių kūriniai, dainuoti liaudies dainas. Bendrine kalba tinka kalbėti viešoje erdvėje, rašyti oficialius raštus.
- Skiriasi trijų kartų atstovų tarminės nuostatos: vyresnioji karta laikosi „taikymosi prie pašnekovo“ nuostatos (suformavo dinamiški sociopolitiniai veiksniai); vidurinė karta kalbinėje veikloje remiasi ne tik lietuvių, bet ir slavų kalbinėmis atmainomis (suformavo daugiakalbystė); jaunesniajai kartai būdinga kalbinė tolerancija ir palankus požiūris tiek į tarmę, tiek į bendrinę kalbą. Jaunoji karta nevengia demonstruoti atvirojo tarmės prestižo.

Išvados

- Svarbiausi tarmiškai kalbančio žmogaus požymiai: vyresnis amžius, tarminis kalbėjimas nuo gimimo, pagarba gimtajam kraštui, kaimietiška kilmė. Mažiausiai svarbus išsilavinimas.
- Tarmei priskiriamos specifinės (regioninės saviraiškos) funkcijos, teigiamas tarmiškai kalbančio žmogaus apibūdinimas, paslėptasis (vyresniosios ir vidurinės kartos) bei atvirasis (jaunesniosios kartos) tarmės prestižas leidžia kalbėti apie teigiamas tarmines nuostatas rytų ir pietryčių vilniškių plote.

Ačiū už dėmesį !

